

Київський університет імені Бориса Грінченка

**№ 1**

# **ARS MUSICAE:**

музично-освітологічний  
дискурс

Збірник наукових праць

Київ – 2014

---

Київський університет імені Бориса Грінченка

№ 1

# ARS MUSICAE:

музично-освітологічний  
дискурс

Збірник наукових праць

Київ — 2014

УДК 378:[78+008](082)  
ББК 74.58:85я43  
А85

**Засновник:**

*Київський університет імені Бориса Грінченка*

Рекомендовано до друку Вченою радою  
Київського університету імені Бориса Грінченка  
(протокол № 8 від 25.09.2014 р.)

**Головний редактор:**

*Олексюк О.М., доктор педагогічних наук, професор.*

**Заступник головного редактора:**

*Хоружа Л.Л., доктор педагогічних наук, професор.*

**Редакційна колегія:**

*Іонас Кевішас, доктор педагогічних наук, професор (Литва);  
Войтек Марквіца, доктор наук, професор (Польща);  
Макс Штерн, доктор наук, професор (Ізраїль);  
Щербаківа А.Й., доктор педагогічних наук, професор (Росія);  
Сисоєва С.О., доктор педагогічних наук, професор (Україна);  
Пляченко Т.М., доктор педагогічних наук, професор (Україна);  
Афанасьєв Ю.Л., доктор філософських наук, професор (Україна);  
Падалка Г.М., доктор педагогічних наук, професор (Україна);  
Отич О.М., доктор педагогічних наук, професор (Україна);  
Реброва О.Є., доктор педагогічних наук, професор (Україна);  
Танько Т.П., доктор педагогічних наук, професор (Україна);  
Ростовський О.Я., доктор педагогічних наук, професор (Україна);  
Шульгіна В.Д., доктор мистецтвознавства, професор (Україна);  
Кияновська Л.О., доктор мистецтвознавства, професор (Україна).*

За зміст поданих матеріалів відповідають автори.

Видання підготовлене до друку  
в НМЦ видавничої діяльності  
Київського університету імені Бориса Грінченка

**Завідувач НМЦ видавничої діяльності** М.М. Прядко  
**Відповідальна за випуск** А.М. Даниленко  
**Над виданням працювали:** Н.І. Гетьман,  
Л.Ю. Столітня, Л.В. Потравка, Т.В. Нестерова,  
Т.М. Піхота, О.Д. Ткаченко

**Поліграфічна група:** А.А. Богадельна, Д.Я. Ярошенко,  
О.М. Дзень, Г.О. Бочарник, В.В. Василенко

Підписано до друку 12.12.2014 р. Формат 60x84/8.  
Ум. друк. арк. 14,18. Обл.-вид. арк. 17,40.  
Наклад 100 пр. Зам. № 5-029.

Київський університет імені Бориса Грінченка,  
вул. Воровського (Бульварно-Кудрявська), 18/2, м. Київ, 04053  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
Серія ДК № 4013 від 17.03.2011 р.

Попередження! Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена на будь-яких носіях, розміщена в мережі Інтернет без письмового дозволу Київського університету імені Бориса Грінченка й авторів. Порушення закону призводить до адміністративної, кримінальної відповідальності.

© Автори публікацій, 2014

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2014

# Зміст

<b>ПЕРЕДМОВА</b> .....	3	<b>РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ У ВИЩІЙ МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ</b> .....	65
<b>РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ</b> .....	5	<i>Ляшенко О.Д.</i> Інтелектуальний компонент у структурі професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва .....	65
<i>Олексюк О.М.</i> Пролегомен про інноваційний простір мистецької освіти в класичному університеті .....	5	<i>Мережко Ю.В.</i> Підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання інтегрованих типів уроків у професійній діяльності .....	69
<i>Пляченко Т.М.</i> Наукові засади викладання основного музичного інструмента в умовах університетської освіти ..	9	<i>Економова О.С.</i> Методичні засади музично-виконавської підготовки майбутніх учителів музики на основі інтеграційного підходу .....	73
<i>Ткач М.М.</i> Універсалії педагогічної культури у структурі професійного світорозуміння майбутнього вчителя музики .....	14	<i>Гаркуша Л.І.</i> Виховання самостійності майбутнього вчителя музики у класі фортепіано .....	78
<i>Бондаренко Л.А.</i> Професійний саморозвиток майбутнього вчителя музики: синергетичний підхід .....	18	<i>Ходоровська І.М.</i> Використання інформаційних технологій у процесі роботи студентів над музичним диктантом .....	82
<i>Попович П.М.</i> Взаємодія діяльнісної та практичної складових у структурі професійно-особистісного досвіду майбутнього фахівця .....	23	<i>Ходоровський В.І.</i> Виховання інструментально-виконавських навичок майбутнього вчителя музики на початковому етапі роботи над музичним твором у класі фортепіано .....	87
<i>Болгарський А.Г.</i> Становлення і розвиток музичної освіти в Україні .....	27	<i>Макарова Е.В.</i> Вокально-виконавська культура як складова професійної мистецької компетентності педагога-музиканта .....	91
<i>Світайло С.В.</i> Педагогічні аспекти становлення творчої особистості у процесі диригентсько- хорової підготовки .....	32	<i>Яковенко В.Г.</i> Розвиток творчої самостійності студентів на заняттях з постановки голосу та у творчих гуртках .....	95
<i>Брюханова Г.В., Конопко О.І.</i> Використання інформаційних технологій у професійній підготовці фахівців мистецьких ВНЗ України .....	36	<i>Чугунова М.М.</i> Самостійна робота майбутнього вчителя музики у процесі диригентської підготовки .....	99
<b>РОЗДІЛ II. ФЕНОМЕН МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ</b> .....	40	<i>Удовицька-Склярєнко Л.А.</i> Професійна компетентність майбутнього вчителя музичного мистецтва як предмет наукового дослідження .....	103
<i>Вишинський В.В.</i> Контекстуальні аспекти взаємодії слова й музики (на прикладі симфонізму Г. Малера) .....	40	<i>Скляр О.О.</i> Музично-теоретичні дисципліни у розвитку професійного інтересу майбутнього вчителя музики .....	107
<i>Ізваріна О.М.</i> Пересувні оперні театри в Україні першої третини XX ст. ....	47	<b>SUMMARY</b> .....	111
<i>Бутенко Т.М., Сахарова Л.О.</i> Принципи фортепіанної педагогіки К. Мартінсена .....	52		
<i>Куришев Є.В.</i> Поетичні образи Бориса Грінченка у творчості українських композиторів .....	56		
<i>Лісецький С.Й.</i> Фортепіанні твори А. Кос-Анатольського в інтерпретації Марії Крушельницької .....	61		

**Економова О.С.,**

старший викладач

кафедри інструментально-виконавської майстерності

Інституту мистецтва

Київського університету імені Бориса Грінченка

## Методичні засади музично-виконавської підготовки майбутніх учителів музики на основі інтеграційного підходу

У статті розглянуто проблему самовдосконалення молодого вчителя в умовах підготовки його до інноваційної діяльності, висвітлено особливості формування музично-виконавських знань, умінь та навичок у процесі інтеграції дисциплін інструментального циклу. Порушено питання доцільності інтерактивної, інтегративної технології навчання. Метою статті є прагнення довести, що при створенні умов розвитку інноваційного потенціалу молодого вчителя особливу увагу у змісті методичних і технологічних впливів потрібно надавати розвитку самоорганізації, самоосвіти, впровадженню інтегрованих методів використання індивідуально-професійного потенціалу вчителя музики.

**Ключові слова:** комунікативна діяльність, професійна компетентність, інноваційна діяльність, інтеграція, інновація, готовність до професійного саморозвитку, інструментально-виконавська діяльність, міждисциплінарна взаємодія.

В статье рассматривается проблема самосовершенствования молодого учителя музыки в условиях его подготовки к инновационной деятельности, отражены особенности формирования музыкально-исполнительских знаний, умений и навыков в процессе интеграции дисциплин инструментального цикла. Затронут вопрос целесообразности интерактивной, интегративной технологии обучения. Целью данной статьи является стремление доказать, что при создании условий развития инновационного потенциала молодого учителя особое внимание в содержании методических и технологических влияний следует уделять развитию самоорганизации, самообразованию, внедрению интегрированных методов использования индивидуально-профессионального потенциала учителя музыки.

**Ключевые слова:** коммуникативная деятельность, профессиональная компетентность, инновационная деятельность, интеграция, инновация, готовность к профессиональному саморазвитию, инструментально-исполнительская деятельность, междисциплинарное взаимодействие.

The article deals with the problem of self-improvement of young music teacher in the conditions of his training for innovative activity, reflects peculiarities of music and performance knowledge, abilities and skills in the process of integration of disciplines of instrumental cycle. It raises the issue of expediency of interactive, integrative teaching technology. The aim of this article is a great aspiration to prove that creating conditions for the development of innovative potential of young teacher it is necessary to pay a great attention to content of methodological and technological influence on development of self-organization, self-education, implementation of integrated methods of using individual and professional potential of music teacher.

**Key words:** communicative activity, professional competence, innovative activity, integration, innovation, ability for professional self-development, instrumental performance activity, interdisciplinary interaction.

**Постановка проблеми.** Однією з вимог сьогодення є реформування освітньої галузі України відповідно до потреб часу. В усьому світі нині здійснюється пошук нових підходів до організації системи освіти та якості підготовки майбутнього фахівця, завдяки яким вона (система) стане більш демократичною, результативною з позицій інтересів суспільства.

Перебудова вищої освіти в Україні пов'язана зі зміною парадигми освіти, яка як пріоритет розглядає розвиток особистості, її інтересів, адекватних сучасним напрямам суспільного розвитку. Інтеграція української освіти до європейського простору передбачає використання нових стратегій та інноваційних технологій, спрямованих на підготовку конкурентоспроможних фахівців.

За таких обставин кардинально змінюються вимоги суспільства до вчителя, який повинен творчо застосовувати набуті знання та вміння у власній професійній діяльності, мати відповідні особистісні та професійні якості, швидко пристосовуватися до змін, постійно самовдосконалюватися у власній професійній діяльності. У зв'язку з цим виникає необхідність в організації такої системи підготовки студентів, яка забезпечувала б цілеспрямований процес професійного саморозвитку майбутнього фахівця, зокрема учителя музики. Тому створення умов для формування готовності до професійного саморозвитку сьогодні є одним із основних завдань розвитку педагогічної освіти, передбачає активне впровадження у навчання інтеграційних процесів, які набувають особливого значення за умов інформаційного перевантаження сучасного навчально-пізнавального процесу. Завдання інтеграції змісту навчання полягає в об'єднанні всіх його ланок у цілісну дидактичну систему, що сприятиме засвоєнню студентами комплексу знань, які майбутній учитель музики зможе творчо використати у своїй професійній діяльності. Впровадження інтеграційних процесів у навчально-виховну діяльність передбачає визнання значущості не лише змісту навчального матеріалу, але й логічних зв'язків між його елементами, формування у студентів цілісної системи знань з музичного мистецтва; забезпечення фундаментальності отриманих знань, розробку критеріїв включення нових відомостей у зміст фахової підготовки майбутніх учителів, застосування адекватних змісту форм, методів і засобів навчання, розвиток професійних та особистісних якостей майбутнього учителя, його творчості.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Самовдосконалення розглядається вченими-дослідниками як процес підвищення професійної і загальної культури педагога, забезпечення високих результатів професійної діяльності, успішне просування в ній, духовне і професійне забезпечення (А.П. Смансер, 2004), максимальне розкриття професійного і особистісного потенціалу педагога (Л.В. Маркелова, 2002). Учені Ю.А. Лобейко [6], Л.М. Мітіна [7] вважають, що професійне самовдосконалення особистості є більш широким і глибоким, ніж процес формування професійно значущих якостей чи підвищення професійної майстерності. Воно спрямовується на розвиток власних сутнісних сил, самовираження майбутнього професіонала у власній фаховій діяльності, зростання професійної свідомості, рефлексії педагогічної діяльності і професійної поведінки, становлення інтеграції і реалізації в педагогічній діяльності професійно значущих якостей і здібностей, професійних завдань та вмінь [2, 97].

**Формулювання мети та завдань статті.** Мета нашого дослідження — визначення ролі педагогічних завдань та ситуацій у формуванні музично-виконавських знань, умінь та навичок майбутнього учителя музики, а також формування готовності майбутнього вчителя музики до професійного саморозвитку шляхом інтеграції предметів музичного циклу. Для управління процесом підготовки до інноваційної діяльності педагог повинен навчити студентів перетворювати теоретичні основи інноватики на інструмент інноваційних дій, що неможливо без розвитку навичок самовдосконалення, позитивної мотивації на інновації, реалізації інноваційного підходу до вирішення професійних завдань, оволодіння уміннями інноваційної діяльності та навичками аналітичного осмислення педагогічних фактів, явищ, процесів з нових позицій.

**Виклад основного матеріалу.** Інтенсивний розвиток педагогічної інноватики на сучасному етапі суттєво впливає на погляди і природу педагогічного процесу, професійну діяльність педагогічних колективів вищих навчальних закладів. Термін «новаторство» пов'язаний з виникненням на початку 1980-х рр. нового напрямку в педагогіці, який зумовив поширення термінів «інновація», «інноваційні» у значенні певного нововведення, що стосується того чи іншого аспекту навчально-виховного процесу.

Педагогічні інновації розглядаються як результат пошуку оригінальних, нестандартних рішень різноманітних педагогічних проблем, як результат професійної діяльності педагога нового типу. Відтак великі потенційні можливості містяться у новітніх технологіях, які надають пріоритет особистісно-суб'єктивному фактору становлення майбутнього педагога. Сучасний педагог має володіти сценарієм організації навчально-пізнавальної роботи, тобто володіти педагогічною технологією. При цьому слід враховувати, що сучасна модель освіти передбачає виконання педагогом таких важливих функцій, як інформаційно-освітня і педагогічна. Перша функція забезпечує трансляцію та пояснення інформації, яка в свою чергу повинна бути пропущена через свідомість майбутнього спеціаліста, стати для нього чимось особистісним, суб'єктивним, викликати інтерес та бажання здобути знання, що вимагає викладання навчального матеріалу у суб'єктивно-особистісній формі. Друга важлива функція (педагогічна) сьогодні не може допускати таких перекошень, як адміністрування та менторство. Тому педагог повинен уміти створювати творчу атмосферу спілкування з колективом і в колективі, яка сприятиме формуванню продуктивного мислення, логічного аналізу та творчому конструюванню майбутнього виховного процесу.

Підкреслюючи важливість розвитку інноваційного потенціалу, треба навчити студентів

пов'язувати цей феномен з формуванням професійно значущих якостей, поєднувати їх із самовихованням і самовдосконаленням, удосконалювати професійну підготовку в інтегративній єдності виконавського та педагогічного компонентів.

Використання інноваційних технологій дає змогу здійснювати інтегрування змісту навчання, застосовувати індивідуально орієнтований підхід до навчально-пізнавальної діяльності студентів, забезпечувати гнучкість навчання як можливість мобільно адаптуватися до соціально-економічних умов.

На нашу думку, навчально-методична робота із застосуванням педагогічних ситуацій та задач має будуватися за такими основними принципами:

- цілеспрямованість застосування педагогічних ситуацій та задач (кожен вид повинен мати цільову функцію, сприяти формуванню музично-виконавських умінь та навичок);

- доступність завдань, з одного боку, та їх конструктивно-творчий характер — з іншого;

- індивідуалізація та диференціація у застосуванні педагогічних ситуацій та задач;

- варіативність музично-виконавських завдань (можливість обирати той чи інший вид роботи, рівень її складності);

- активність позиції студента, яка виявляється у доборі змісту самостійних завдань, обґрунтуванні активних форм і методів навчання;

- формування у майбутніх вчителів музики позитивної мотивації до професійного саморозвитку в процесі інструментально-виконавської підготовки;

- здобуття майбутніми фахівцями навичок самостійної пізнавальної діяльності, рефлексивних умінь (самоаналізу, самооцінки, самоконтролю) та способів організації власного професійного саморозвитку.

Для майбутньої роботи вчителя музики студенти повинні уміти застосовувати набуті вміння у своїй професійній діяльності. Для досягнення мети викладачі повинні навчати студента вчитися, тобто працювати самостійно, але з допомогою. На жаль, досить часто буває, що ті студенти, які показують гарні результати на заняттях, на практиці в школах розгублюються і не виявляють себе так яскраво, як хотілось би. Чому це відбувається? Через невміння студента самостійно мислити, приймати рішення без підказки викладача. Звикнувши до такого стилю роботи, коли викладач на заняттях «розжовує» навчальний матеріал, а він має лише правильно все завчити, студент не може перейти межу і навчатися самостійно. Йому дуже важко це зробити, адже він не вміє самостійно працювати, і перші ж труднощі його лякають. Ось чому дуже важливо вже з перших занять формувати навички самостійної роботи.

Метою управління навчально-професійною діяльністю є перетворення об'єкта названої діяльності на її суб'єкт, отже, участь у ній студента на рівні самоуправління. Перед викладачем стоїть завдання вибору оптимального дозування педагогічного впливу, дотримання при цьому співвідношення — чим більша міра прямого управління, тим нижчий рівень самостійності роботи студента, чим менша міра такого впливу, тим більш активною і самостійною буде його діяльність. Цілком зрозуміло, що студент стає об'єктом управління своєю діяльністю не відразу. Адже особистість розвивається в умовах спільної праці спочатку під керівництвом викладача, потім — в умовах рівноправного управління, і тільки після цього — в режимі самоуправління.

Концепція інноваційної діяльності створює умови для цілісного прояву, розвитку та самореалізації особистості. При формуванні готовності вчителя до інноваційної діяльності треба спиратися на твердження О.І. Виговської про те, що «вчитель у творчій педагогічній діяльності є не лише створювачем умов для розвитку своїх вихованців, але і виявляє себе як саморозвивальна істота, яка реалізує головне право людини бути вільною, свідомою, здатною до будь-яких змін у власній педагогічній діяльності» [4].

Формування основ професіоналізму майбутнього музиканта-педагога у вищому навчальному закладі може здійснюватись шляхом глибокої інтеграції фахово-інструментальних та психолого-педагогічних знань, їх особистісного осмислення, а також розвитку умінь проектувати результат музично-педагогічної діяльності та здійснювати її рефлексивну корекцію на основі емоційного осягнення художнього змісту музичних творів на індивідуальних заняттях у класі з основного музичного інструмента, вокалу. Комплекс професійних умінь студентів передбачає усвідомлення і використання певних засобів інструментально-методичної, вокальної діяльності музиканта-педагога, зокрема, здатності бачити і вирішувати проблеми як власного виконавського розвитку, так і майбутніх учнів. Це надасть студентові можливість усвідомити себе як фахівця, здатного до самореалізації на основі властивих саме йому професійних рис.

У процесі побудови своїх педагогічних технологій майбутній вчитель музики має знати, що будь-яка педагогічна технологія може стати особистісно орієнтованою, якщо ґрунтується на таких засадах, як співтворчість, діяльнісно-творчий характер, індивідуально-творчий підхід [1, 37–43]. У ході практичної підготовки до особистісно орієнтованого навчання він виконує такі завдання: розвиток потреб учнів у спілкуванні з музикою; розвиток музичних здібностей та вміння усвідомленої творчої виконавської діяльності; розкриття особистості у процесі навчання музики.

У вищих навчальних закладах знайшли застосування як внутрішньо-кафедральні, так і між-кафедральні інтеграційні заняття (спеціальне фортепіано, вокал, диригування, мультимедійні технології).

У процесі складання заліку студент проводить вступну бесіду, співає, диригує, грає на музичних інструментах, аналізує та оцінює свою роботу і працю своїх однокурсників. Використання критеріїв оцінювання якості виступу дає можливість сприяти вибору стратегії поведінки в ситуаціях художньо-комунікативної взаємодії, аналізувати, оцінювати, коригувати вихідні установки, своєчасно діагностувати й прогнозувати розвиток професійних якостей особистості майбутнього вчителя музики.

Діяльними показниками усвідомленої цілеспрямованої об'єктивної професійного потенціалу вчителя музики є вміння створювати систему, де гармонійно поєднуються власні цілі щодо професійного самовдосконалення та особистісного розвитку учнів, творчого вдосконалення змісту музичного виховання дітей, а також перетворювати художньо-виховний задум у навчально-виховний засіб, виявляти творчу ініціативу і нести відповідальність за наслідки її реалізації у навчально-виховному процесі, працювати зі змістом музичного виховання дітей, надаючи йому особистісно-сміслової спрямованості, доцільно використовувати елементи власної педагогічної техніки, аналізувати та оцінювати стан розвитку власного професійного потенціалу, визначати гуманістично спрямовану стратегію професійного самовдосконалення.

Повноцінне засвоєння знань і плідне їх використання можливе тільки в тому випадку, коли вся система знань, що її отримує майбутній вчитель музики, ґрунтується на інтегрованих зв'язках і визначається реальними завданнями навчально-виховного процесу.

Системний підхід і використання інтегрованих форм навчання — не нове в педагогіці. Вони полягають у єдності та взаємозумовленості таких компонентів: зміст навчальних програм із суміжних дисциплін; загальнодидактичні підходи, що забезпечують засвоєння знань; специфічні особливості різних видів виконавської діяльності (інструментальної, вокальної, диригентської). Такий підхід ураховує особливості кожного навчального предмета та їх інтеграцію в цикл спеціальних музичних дисциплін, орієнтує їх на систему базисних і специфічних знань. «Інтеграція мистецтв — перспективний і навіть необхідний підхід в сучасній педагогіці», вважає Л.В. Кондрашова [5]. Продовження цієї думки знаходимо у Г.П. Шевченко: «Встановлюючи між-предметні зв'язки, педагогам необхідно скоординувати навчальну роботу з літератури, музики, образотворчого мистецтва таким чином, щоб

кожний навчальний предмет логічно продовжував розв'язання однієї загальної для всіх дисциплін пізнавальної задачі» [10]. У цьому випадку розкриваються нові можливості для пізнання мистецтва в комплексі.

Знання студентами специфіки різних видів інтерактивних прийомів навчання, оперування на практиці набором засобів і способів педагогічного впливу розширить діапазон їхніх педагогічних умінь і навичок, створить передумови для самостійної роботи і подальшого удосконалення. Звичайно, чим яскравішою буде музична обдарованість і природний дар спілкування у студента, тим швидше відбуватиметься «впрошування знань, умінь, навичок у все його внутрішнє єство, тим ефективнішим буде використання інтегративних прийомів» [3].

Вага інтегрованих занять у перспективі має зростати. Поле для практичного втілення цієї форми організації навчання надзвичайно широке, як і потенціал викладачів та студентів. Інтегровані заняття створюють максимальні умови для впровадження інноваційних методів і прийомів навчання.

**Висновки.** Отже, основними інноваційними тенденціями процесу підготовки майбутніх педагогів-музикантів доцільно вважати інтерактивну, інтеграційну технологію навчання, яка знаходить своє практичне втілення саме в організації роботи по самовдосконаленню і дає можливість розгорнутися потенційним можливостям молодих спеціалістів.

Суть інтеграції музично-виконавських дисциплін полягає не тільки у структуруванні навчального матеріалу на основі інтегративного підходу, але й значною мірою у розробці комплексу педагогічних задач, який би відобразив інтегративний характер навчального матеріалу. Це одна із найважливіших умов формування у студентів цілісної системи виконавських знань, умінь, навичок, яка є важливою складовою професійної підготовки майбутніх учителів музики. Застосування методу розв'язання педагогічних задач дасть змогу моделювати типові педагогічні ситуації і заздалегідь, ще до безпосередньої практики в школі, видозмінювати та синтезувати знання, отримані в процесі вивчення інструментальних дисциплін, а також застосовувати їх для розв'язання практичних завдань.

Інтерактивна форма навчання є умовою удосконалення всіх ланок освітнього процесу і здійснює багатосторонній виховний вплив на особистість студента.

## ДЖЕРЕЛА

1. Бондаревская Е.В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность / Е.В. Бондаревская // Педагогика. — 1990. — № 3. — С. 37–43.
2. Винокурова Н.К. Один из подходов к реализации принципа интегративности в обучении / Н.К. Винокурова, О.В. Еписеева // Дидакт. — М., 1999. — № 4 (31). — 97 с.
3. Виготский Л. Мышление и речь / Л. Виготский. — М. : Лабиринт, 1996. — 114 с.
4. Виговська О.І. Експериментально-теоретичне обґрунтування концепції творчого потенціалу вчителя / О.І. Виговська // Наукові записки : зб. наук. пр. — К. : НПУ, 1998. — Вип. 4 — С. 70–74.
5. Кондрашова Л.В. Формирование творческого стиля деятельности будущего молодого учителя / Л.В. Кондрашова // Педагогічні науки : зб. наук. пр. — Херсон, 1999. — Вип. 12. — С. 8–14.
6. Лобейко Ю.А. Дидактические основы творческого развития и саморазвития педагога / Ю.А. Лобейко. — М. : АПК и ПРО Минообразования РФ, 1999. — 147 с.
7. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя / Л.М. Митина. — М. : Флинта, 1998. — 200 с.
8. Олексюк О. Методика викладання гри на народних інструментах / О. Олексюк. — К. : ДАКККіМ, 2004. — 133 с.
9. Смансер А.П. Педагогічні умови самореалізації майбутнього спеціаліста в процесі навчання / А.П. Смансер // Педагогіка вищої і середньої школи : зб. наук. пр. — Кривий Ріг, 2004. — № 8. — 29 с.
10. Шевченко Г.П. Взаємодія мистецтв в естетичному вихованні підлітків / Г.П. Шевченко. — К., 1981. — 20 с.